

Artur Rejter
Uniwersytet Śląski

Oralne źródła noweli. Studium ze stylistyki historycznej

Komunikacja oralna łączy ludzi w grupy. Pismo i czytanie są czynnościami samotniczymi, zmuszają psychikę do zagłębienia się w sobie.

W. J. Ong (1992: 101)

Współczesna stylistyka koncentruje się wokół wskazywania coraz to nowych kontekstów tej dyscypliny oraz zakreślania wciąż szerszych jej obszarów. Coraz mocniej akcentuje się dyskursywny wymiar komunikacji rzutu na kształt i konteksty stylistyki. Bożena Witosz stwierdza: „Perspektywa dyskursu wyznacza kierunek zmian, jakie dokonują się w myśleniu teoretycznym oraz wyborach metodologicznych dzisiejszej stylistyki; nie tylko rozszerza zakres stylistycznych analiz, ale wskazuje na przeobrażenia podstaw badawczych, podkreślając wagę interpretacji i kontekstualizacji.” (Witosz 2009: 75). Dyskursywny wymiar stylistyki może okazać się inspirujący w badaniach z zakresu genologii lingwistycznej, zwłaszcza gdy skoncentrujemy się na dynamicznym (historycznym) ujęciu gatunku. Pomoże bowiem wskazać rozmaite konteksty funkcjonowania danej formy genologicznej na poszczególnych etapach jej przeobrażeń. Bożena Witosz tak syntetyzuje problemy historycznej genologii lingwistycznej: „Podstawowe założenie, że gatunki krystalizują swe cechy wraz z innymi formami wypowiedzi, funkcjonującymi w danym czasie w określonej kulturze, każe przyglądać się nie tylko drodze, jaką przemierza wybrany gatunek, ale także ruchom całego splecionego z nim systemu form. Jeżeli punktem wyjścia obserwacji uczynimy sytuacje komunikacyjne, w których przychodzi nam dziś uczestniczyć, to rozważania nad rozwojem gatunków ogniskować się powinny wokół następujących zadań:

- 1) zarysowania obecnego stanu dynamiki form gatunkowych;
- 2) przedstawienia rejestru nowo powstałych struktur, ze zwróceniem uwagi na społeczno-kulturowe podłoże ich krystalizacji;
- 3) ustalenia rejestru form zanikających w dzisiejszej kulturze i ich ewentualnych relacji z gatunkami nowo powstałymi;
- 4) odnalezienia »śladów przeszłości« (kontynuacji) w nowo powstałych gatunkach;
- 5) wskazania gatunków dominujących, szczególnie dziś ekspansywnych, i określenia siły, charakteru oraz kierunków ich oddziaływania;
- 6) usytuowania nowych form komunikacji w typologicznej sieci gatunków współczesnych oraz scharakteryzowania łączących je powiązań z pozostałymi składnikami na mapie form werbalnych” (Witosz 2005: 181–182).

Wielopoziomowe analizy stylu z uwzględnieniem metodologii stylistyki, lingwistyki tekstu, genologii lingwistycznej, ale też innych dziedzin pokrewnych pozostają w zgodzie z założeniem, iż styl jest – jak pisał przed laty Stanisław Gajda – humanistyczną strukturą tekstu, fenomenem pozostającym na skrzyżowaniu różnych domen, wyznaczników i cech struktury, funkcji, kompetencji itd. (Gajda 1983). Jest zatem także przedmiotem refleksji antropologii komunikacji. Skupiając się natomiast na poziomie paradygmatów samej stylistyki, można wskazać trzy podstawowe, które warunkują współczesne badania stylistyczne, zapewniając ich integralny charakter: „Złożoność obiektów stylistycznego badania sprawia, że ich kompleksowe rozpatrzenie wymaga różnorodności teoretyczno-metodologicznej i współdziałania trzech stylistycznych paradygmatów: funkcjonalnego (celowość), pragmatycznego (intencje) oraz kognitywnego (użycie wiedzy). Stylistyka kognitywna ma funkcjonalny charakter, co wynika z celowościowej natury zachowań językowych. Natomiast ich pragmatyczny charakter jest warunkowany istnieniem kognitywnej podstawy, obejmującej znajomość języka, kultury i norm społecznej interakcji” (Gajda 2001: 20).

Stylistyka zatem dysponuje dziś bogatym instrumentarium do badań różnych poziomów i obszarów komunikacji, w tym gatunków mowy. Współcześnie, w czasach wyraźnej popularności badań nad gatunkami użytkowymi, nie należy zapominać o formach genologicznych właściwych odmianie artystycznej języka, pełniących – zazwyczaj – nadrzędną funkcję estetyczną. Rzadziej podejmowana od pewnego czasu refleksja nad gatunkami artystycznymi godna jest ciągłego rozwijania, ponieważ, jak wiadomo, przez długie lata literackie formy genologiczne podlegały prawidłom klasyfikacji, a ta nie sprawdza się w opisie tak skomplikowanego bytu, jakim jest gatunek mowy. W ostatnich latach badacze, nierzadko powołując się na ustalenia pochodzące z różnych obszarów komunikacji językowej, zdecydowanie

opowiadają się za ujęciami typologicznymi (por. np.: Gajda 1993, Wilkoń 2002b, Wojtak 2004, Witosz 2005, 2009, Grzmił-Tylutki 2007). Nadto, należy pamiętać, że wiele z gatunków artystycznych wykazuje znaczące powiązania z innymi genre'ami, mieszczącymi się w obszarze różnych stylów funkcjonalnych. Warto zatem podjąć próbę opisu specyfiki tego obszaru komunikacji, jego miejsca w uniwersum mowy, czy wreszcie typów relacji w obrębie danego pola gatunkowego, które charakteryzuje się nierzadko równie znaczącym stopniem skomplikowania, co genry nieartystyczne, tak chętnie i często ostatnio poddawane analizom¹.

Niniejszy artykuł stanowi próbę spojrzenia na gatunek noweli z perspektywy jej początków, z uwzględnieniem kontekstu kultury oralnej. We współczesnych kompendiach literaturoznawczych nowela jest charakteryzowana jako gatunek o przejrzystej strukturze, wyraźnie określonej liczbie wyznaczników. Teresa Cieślukowska wymienia jedenaście cech morfologii noweli (są to cztery cechy podstawowe i pięć dodatkowych, będących konsekwencją czterech głównych): „(1) Konstrukcja fabuły oparta na rozwoju linii akcji i kontrakcji [...]. (2) Dramatyczna konstrukcja [...] wymaga ograniczonego czasu relacji wydarzeń [...]. (3) [...] silna intensyfikacja czasu fabuły [...]. (4) Akcja [...] objęta relacją narratora [...]. (5) Jednotorowość akcji (jednowątkowość) [...]. (6) [...] przydatność stosowania inwersji różnego typu [...]. (7) Katastrofa bywa poprzedzana punktami zwrotnymi [...]. (8) Punktem szczytowym [...] jest tzw. punkt kulminacyjny, poprzedzający katastrofę. (9) Suspensja (zawieszenie) oraz punkty zwrotne [...]. (10) Pointa [...]. (11) [...] przestrzeganie zasady implikacji związków fabularnych [...]” (Cieślukowska 2006: 464–465). Podobnie nowelę charakteryzuje Janusz Sławiński: „[...] prozaiczny utwór epicki niewielkich rozmiarów o skondensowanej i wyraziście zarysowanej akcji. Zasadnicze cechy morfologiczne noweli to: zwięzłość wynikająca z eliminacji czy daleko posuniętego ograniczenia motywów luźnych, epizodów, postaci dalszoplanowych, elementów opisowych, bezpośrednich charakterystyk, komentarzy, dygresji itp.; prostota i przejrzystość fabuły będącej zwykle jednowątkowym przebiegiem zdarzeń; dramatyczny charakter fabuły: wysoki stopień zagęszczenia doniosłych dla bohatera zdarzeń i towarzysząca temu silna intensyfikacja czasu przedstawionego, dominująca rola motywów spoistych i dynamicznych, rozwijanie się akcji w kierunku mocno zaznaczonego punktu kulminacyjnego, w którym decyduje się los bohatera, dobitność rozwiązania akcji i pointy; zrygoryzowana i zwarta kompozycja o wyraźnie określonym ośrodku, organizującym całość materiału tematycz-

¹ Więcej na ten temat por. Rejter 2008.

nego.” (Sławiński 1989: 316). Uwagi powyższe dotyczą oczywiście noweli w ogóle, niezależnie od etapu ewolucji gatunku. W niniejszym tekście skupiono się na pierwszym (w kulturze polskiej) stadium ewolucji gatunku, czyli na etapie staropolskim, co w praktyce oznacza okres XVI–XVII wieku. Zaproponowane rozważania mają charakter teoretyczny, stanowią próbę przedstawienia oralnych źródeł formy genologicznej na podstawie analizy prac różnych badaczy zajmujących się podobną problematyką, ale wynikają także z przeprowadzonych przez autora niniejszego tekstu w innych miejscach badań materiałowych nad gatunkiem noweli (Rejter 2008, w druku a, b, c)². Pewne ustalenia dotyczące właśnie noweli staropolskiej zostały już poczynione. Na podstawie analiz empirycznych (Rejter 2008) można stwierdzić, iż nowela jest w okresie staropolskim – w porównaniu ze stuleciami późniejszymi – gatunkiem o różnym stopniu stabilizacji w odniesieniu do poszczególnych składowych wzorca. Poziom strukturalny i funkcjonalny jest dość schematyczny, natomiast pewna dowolność charakteryzuje styl gatunku. Wiązać to należy ze skomplikowaną genezą noweli staropolskiej, sięgającą starożytności, a także ze złożoną siecią relacji w polu genologicznym, jak również z ówczesną przynależnością tego genre’u do obszaru literatury popularnej (o czym także będzie mowa niżej). Stan względnie słabej stabilizacji niektórych elementów wzorca zyskuje również manifestacje tekstowe na poziomie niezwykle złożonych relacji intertekstualnych. Można zaryzykować stwierdzenie, że wspomniane wyżej dwie tendencje strukturalno-stylistyczne obserwowane na poziomie wzorca gatunkowego noweli staropolskiej złożą się w późniejszych stuleciach na kształt noweli „klasycznej”, czyli w europejskim kręgu kulturowym dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej, która przekroczy wprawdzie granice literatury popularnej, stanie się np. jednym z najważniejszych gatunków realizmu i naturalizmu, niemniej zachowa dostrzegalny schematyzm struktury wzorca przy jednoczesnej otwartości stylistycznej i tematycznej (Rejter 2008).

Jak już wspomniano, niniejszy tekst stanowi próbę spojrzenia na gatunek noweli z perspektywy jej oralnych początków. Oralność bądź ślady oralnej kultury (pojmowanej za Walterem J. Ongiem³ jako początkowe stadium rozwoju komunikacji, utożsamiane z pewnym konstruktem wyznaczonym przez szereg kulturowych, społecznych, dyskursywnych cech), to jeden z głównych wykładników stylu noweli, znajdujący różne manifestacje na rozmaitych poziomach wzorca genologicznego oraz dyskursów zakreślających mapę (konstelację) gatunku. Analizy śladów oralności jesteśmy z oczy-

² W tych pracach także bogata literatura przedmiotu.

³ Por. Ong 1992.

wistych względów zmuszeni prowadzić na materiale tekstów pisanych, ale może to lepiej, gdyż – jak pisze Ong – teksty są „ciche, bierne, utrwalone, odzyskiwalne [...] Jawią się jako werbalizacja urzeczowiona” (Ong 2009: 261). Oralność jako cecha gatunku czy szerzej dyskursu jest kategorią trudną w badaniach historycznojęzykowych, ponieważ właściwie można jedynie poszukiwać jej śladów w zachowanych tekstach – z konieczności pisanych. Jednocześnie teksty genetycznie oralne są, dzięki mnemonicznemu ugruntowaniu, lepiej zadomowione w kulturze. „Wszyscy pamiętamy doskonale wyliczanki z zabaw naszego dzieciństwa, których przecież nigdy nie zapisywaliśmy. To właśnie oralność sprzęgnięta ze sztuką pamięci, której nic nie jest w stanie dorównać, nawet jeżeli na co dzień, dla wygody, korzystamy z dysków pamięci naszych komputerów” (Prejs 2009: 11). Dociekania nad oralnością prowadzone z perspektywy literaturoznawczej i kulturoznawczej (Prejs 2009) potwierdzają słuszność tego typu poszukiwań badawczych, ukazują bowiem z całą jaskrawością odmienną różnicę kultur, które spotykają się w dawnej Polsce. Jedną z nich jest właśnie kultura oralności, która nie pozostawała bez wpływu na ówczesną literaturę prymarnie pisaną.

Poszukiwanie śladów oralności w zachowanych tekstach kultury jest więc niezwykle inspirujące, otwiera nowe perspektywy badawcze, mogące prowadzić do ciekawych wniosków dotyczących danej formacji kulturowej, komunikacji w jej obrębie itp. „Dowartościowanie tradycji ustnej oznacza bowiem konieczność przywołania kontekstu, w jakim doszło bądź dochodzi do komunikacji, z uwzględnieniem możliwości stwarzanych przez dany kontekst oraz przeszkód utrudniających porozumienie. Nie wystarczy więc tylko czytać teksty; należy je niejako ożywiać. Łatwo pojąć, jak bardzo takie nastawienie zmienia samo podejście do przeszłości i jak dalece modyfikuje dotychczasowe spojrzenie na historię” (Obirek 2010: 103). Napięcie między mową a pismem jest wyraźne – oralność nie może istnieć bez piśmienności i odwrotnie, choć badacze zdają się bardziej akcentować pierwszą zależność: „Nie dostrzega się obecnie, aby oralność była jakimś idealnym wzorcem, a więc podjęcie badań nad nią albo pozytywne do niej nastawienie – nie oznacza zachęty do utrzymywania jej jako trwałego stanu kultury. Możliwości, jakie otwiera przed słowem i człowiekiem piśmienność, bez pisma są po prostu nie do zrealizowania” (Japola 1998: 50). Warto pamiętać o tych uwarunkowaniach w procesie dociekań nad śladami oralności w tekstach dawnych.

Związki z kulturą oralną wzmacniają przynależność staropolskiej nowelistyki do kręgu literatury popularnej. Przyjmuje się, że literaturę popularną epok dawnych charakteryzują następujące cechy:

– ludyczność jako podstawowa cecha tego typu piśmiennictwa;
 – silne związki z potoczną odmianą polszczyzny, nierzadko stanowiącą podstawowe tworzywo językowe tej twórczości;
 – nieoficjalność (brak kodyfikacji w ówczesnych poetykach, stylistykach i retorykach) lub przynależność do retorycznego stylu niskiego (Rejter 2007). Wielopoziomowe związki literatury popularnej, niezależnie od epoki, w której funkcjonuje, z potoczną odmianą języka i kategoryzacji rzeczywistości są niezaprzeczone. Podnoszone przez literaturoznawców kwestie tychże powiązań znajdują potwierdzenie w opracowaniach z obszaru lingwistyki (por. np.: Rejter 2003; 2006a; 2006b; 2006c: 187–219, a także uwagi rozproszone w pracach Teresy Skubalanki (1984) czy Aleksandra Wilkoń (2002a; 2004)). Można nawet mówić o pewnym żywiole potoczności, będącym bazą językową, estetyczną czy wręcz kognitywną dla tekstów reprezentujących literaturę popularną. Dlatego też ważnym tworzywem, żywiołem właśnie, staropolskiego gatunku nowelistycznego była potoczność w rozmaitych jej wymiarach. Status tego typu literatury jest szczególny, po pierwsze: pozostaje ona – jako przykład piśmiennictwa popularnego – na pograniczu literatury wysokoartystycznej i folkloru, po drugie: jej wymiar gatunkowy często jest niepewny, co wynika z potocznych korzeni stylu tego piśmiennictwa, sięgających często średniowiecza (Wilkoń 2004: 86–87) oraz opartych na wzorcach obcych, nierzadko w znaczący sposób przetworzonych.

Obszarów potwierdzających oralne źródła i konteksty noweli można wskazać kilka, są to:

1. antyczna geneza noweli staropolskiej;
2. uwarunkowania retoryczne gatunku;
3. związki noweli staropolskiej z gatunkami folkloru;
4. powinowactwa z innymi literackimi formami genologicznymi współtworzącymi ciąg gatunkowy;
5. narracyjny kształt noweli;
6. poziom tematyczny gatunku.

Niektóre ze wskazanych domen mogą się krzyżować, co należałoby traktować jako dodatkowe umocnienie postawionej tezy o oralnych początkach noweli.

1. Antyczna geneza noweli staropolskiej

Źródeł noweli należy poszukiwać w literaturze i kulturze antycznej. Uczeni wskazują na genezę noweli, wyznaczonej przez obszar narracji mówionych kultury jońskiej: „Pewne jest natomiast, że nowela stanowi naturalny produkt kultury mówionej i że narodziła się w Jonii. Kraina ta, znajdująca się

pod wpływami starszych cywilizacji Wschodu, tworzyła zarazem jedną z najbardziej kosmopolitycznych części ówczesnego świata. Zetknięcie się z odmiennymi kulturami zmuszało Greków małoazjatyckich do uświadomienia sobie własnej etnicznej więzi i odrębności obyczajowej. Fakt ten rozstrzygnął o tym, że z tego wielojęzycznego *milieu* wyszły nie tylko rewolucyjne idee i rewelacyjne spekulacje filozoficzne, ale też początki logografii, historiografii, geografii, nie mówiąc już o poezji, głównie epickiej czy elegijnej” (Turasiewicz 1985: XV). Pewnych inspiracji badacze dopatrują się w czasach jeszcze odleglejszych, w najstarszych literaturach: babilońskiej, sumeryjskiej, egipskiej i hetyckiej. To właśnie tam pojawiały się zróżnicowane pod względem tematycznym opowieści, strukturalnie przypominające późniejszą nowelę: „Coraz pełniejsza dziś znajomość najstarszych literatur: babilońskiej, sumeryjskiej, egipskiej i hetyckiej wskazuje na istnienie w nich opowieści i struktur nowelistycznych typu historycznego i pseudohistorycznego, przygodowego i baśniowego” (Turasiewicz 1985: IX).

W starożytności gatunek noweli ulegał pewnym przeobrażeniom, co nie pozostało bez wpływu na dalsze jego losy. Na poziomie strukturalnym pozostał jednak stabilny, tzn. nowela rzymska kontynuowała grecki wzorzec gatunku (Stabryła 1974; 1985).

Już w czasach rzymskich natomiast występowały dwie spokrewnione formy: nowela i opowiadanie, obie podobne i trudne do jednoznacznego odróżnienia: „Otóż wydaje się, iż nie jest możliwe całkowicie precyzyjne rozgraniczenie w eposie dwóch ściśle spokrewnionych ze sobą odmian prozy narracyjnej – noweli jako formy dość rygorystycznej pod względem strukturalnym oraz opowiadania – odmiany o nieco swobodniejszej kompozycji. Nowela w eposie tworzy zazwyczaj zamkniętą i skończoną całość strukturalną, stanowi kompozycję niezależną od akcji głównej eposu (tzn. posiada własną akcję i działające postacie, a również osobnego i niekiedy wyraźnie zasygnalizowanego narratora), jakkolwiek pozostającą z nią w związku strukturalnym. Dodajmy wreszcie, iż rzymskie nowele epickie, podobnie jak i greckie, pisane były wierszem – zgodnie z formą gatunku, do którego należały” (Stabryła 1985: XLIV).

Wiązka cech stanowiących o specyfice noweli starożytnej Grecji skupiała się przede wszystkim na: jej realistycznej bądź komicznej funkcji, schematyczności strukturalnej oraz stosunkowo luźnej, by nie rzec błażej, tematyce. To poziom funkcji i tematyki właśnie pozwala wiązać nowelę z kulturą oralną. W okresie rzymskim nowela staje się w dużej mierze gatunkiem służebnym, tzn. zostaje włączana do innych form genologicznych, takich jak epos, historiografia i powieść (Stabryła 1985: XLIII): „[...] nowela rzymska, w przeciwieństwie do noweli greckiej, jako gatunek nieautonomiczny sta-

nowiła niejako element wtórny, stosowany dla utrzymania wypracowanej w literaturze greckiej topiki niektórych gatunków. Tak więc, o ile na gruncie greckim można mówić o spontanicznym i niczym nie krępowanym rozwoju nowelistyki w obrębie odpowiednich gatunków literackich, o tyle w Rzymie funkcjonowanie noweli jest w głównej mierze naśladowaniem utrwalonych w literaturze greckiej schematów strukturalnych” (Stabryła 1985: XLIII). Jak postaramy się wykazać, właściwości noweli antycznej nie pozostaną obojętne dla staropolskiego etapu ewolucji tego gatunku.

2. Uwarunkowania retoryczne gatunku

Retoryka wyznaczała – w różnym stopniu – normy piśmiennictwa od czasów starożytnych aż do oświecenia. Dotyczyło to także kształtu genologicznego form wypowiedzi. W okresie staropolskim, jak już wspomniano, nowela wchodziła w skład konstelacji gatunkowej przynależnej do piśmiennictwa popularnego, rozumianego jako nieskodyfikowane w ówczesnych poetykach i retorykach (ewentualnie reprezentujące styl niski), wyraźnie związane z potocznością jako kategorią komunikacyjno-antropologiczną⁴. Konstelację tę tworzyły wówczas: nowela (zwana historią lub baśnią), romans, facecja, anegdota (Hernas 1998: 171–176, 399–404, 600–606; Rejter 2008, w druku (a), (c)). Wiele z utworów epok dawnych bywa różnie etykietowanych ze względu na ich przynależność genologiczną. Trudności w określeniu owej przynależności stanowią refleks nieporównywalnie znaczniejszej rangi poezji w zestawieniu z prozą, która kojarzona była w epokach dawnych przede wszystkim z piśmiennictwem użytkowym. Nie bez znaczenia pozostaje również specyficzna sytuacja piśmiennictwa staropolskiego w ogóle, wyznaczona przez takie pojęcia ówczesnej komunikacji literackiej, jak: oryginalność, stosowność czy teoria trzech stylów, które zakreślały mapę komunikacyjną staropolszczyzny, a tym samym wyznaczały składowe ówczesnych ciągów gatunkowych (Michałowska 1970, 1998 (a), (b)). Ten splot czynników pozwala określić funkcje staropolskiej noweli jako głównie ludyczną i/lub dydaktyczną, pozostającą na marginesie literatury wysokoartystycznej.

W związku z przynależnością noweli staropolskiej do kręgu piśmiennictwa popularnego można znów mówić o pewnym żywiole potoczności, będącym bazą językową, estetyczną czy wręcz kognitywną dla tekstów reprezentujących tę odmiankę piśmiennictwa. Dodać należy, że potoczność ro-

⁴ Szerzej na ten temat por. Rejter 2007.

zumiana jest w niniejszym ujęciu jako kategoria kulturowo-komunikacyjna, manifestująca się zarówno w formach językowych przynależnych do potocznej odmiany polszczyzny, jak i w dyskursywnych wyznacznikach specyficznej percepcji i deskrypcji świata⁵.

Nowela i gatunki jej pokrewne sytuują się zatem w obszarze komunikacji przede wszystkim potocznej, codziennej, a więc oralnej u swych podstaw. Jako element rozrywki lub dość prostej, często naiwnej, moralistyki, formy te współtworzą krąg komunikacji o stosunkowo szerokim zasięgu w porównaniu z gatunkami piśmiennictwa artystycznego skodyfikowanego czy dworskiego⁶. Retoryka zatem, klasyfikująca gatunki tworzące konstelację noweli w kręgu stylu niskiego, potwierdza związki tych fenomenów genologicznych z kulturą ustną.

3. Związki noweli staropolskiej z gatunkami folkloru

Oralność to cecha przynależna m.in. do tekstów folkloru. Jest ona kategorią kulturową wywiedzioną z dystynkcji mowy i pisma, osadzoną na „odmienności w »zapamiętywaniu« doświadczenia i utrwalaniu wiedzy o świecie. W przypadku piśmienności za sprawą substancjalnego tworzywa (grafizmu) raz wypracowana myśl z łatwością uzyskiwała status wiedzy trwałej, natomiast w kulturach typu oralnego doświadczenie było »intelektualizowane mnemonicznie« za pomocą szeregu środków językowych i konstrukcji myślowych, stałych wypracowanych schematów.” (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 33). Związki noweli z kulturą ludową, ściślej z folklorem, widoczne są np. w obszarze genologicznym. Wskazać można przede wszystkim powinowactwa z ludową bajką nowelistyczną. Badaczka tego gatunku folkloru, Violetta Wróblewska zauważa: „Termin »bajka nowelowa« bądź »nowelistyczna«, oprócz kwestii kompozycyjnych czy treściowych, związanych z bajkowością (...), sygnalizuje odwołanie do drugiego gatunkowego wzorca wypowiedzi – do noweli” (Wróblewska 2007: 49). Podobnie, jak w wypadku noweli literackiej okresu staropolskiego, ludowa bajka nowelistyczna wykazuje pewną różnorodność w płaszczyźnie konstrukcyjnej, ideowej czy fabularnej, co wpływa na niejednoznaczność terminologiczną. Dostrzega się te paralele między oboma formami genologicznymi, wiążąc je tym samym z oralnością jako źródłem stylowym, kulturowym i dyskursywnym obu gatunków. Dowodów na to poszukuje się na różnych poziomach analizy, wskazując też

⁵ O wyznacznikach kategorii potoczności por. Warchała 2003.

⁶ Ma to znaczący wpływ na aspekt pragmatyczny gatunku, por. Rejter, w druku (b).

na rozmaite aspekty wspomnianego pokrewieństwa: „Owo zanurzenie w codzienne bytowanie sprawiało, że za każdym razem to gawędziarz ostatecznie decydował o kształcie prezentowanej opowieści, wykorzystując znane wątki wędrowne i dopasowując formę ich przekazu do audytorium. Z tego powodu tzw. nowela ustna, tak jak przypominająca ją nowela literacka doby staropolskiej, z którą pozostaje w silnych związkach, zwłaszcza fabularnych i intencyjnych, nie jest tworem genologicznie jednoznacznie określonym, gdyż stanowi raczej swoistą formę synkretyczną, pograniczną, wyrastającą ze spotkań wielu konwencji. Realizuje więc różne modele kompozycyjne i można odnaleźć w niej ślady wielu gatunków folklorystycznych oraz artystycznych, pod których wpływem powstawała, ale zawsze istotna jest zwięzłość przekazu (...), jak też wyraziste rozwiązanie, będące efektem prowadzenia jednego wątku głównego” (Wróblewska 2007: 52).

Ważnym tropem potwierdzającym związki noweli literackiej z ludową jest zauważone podobieństwo tematyczne obu gatunków. Tematyka ludowej bajki nowelistycznej koncentruje się wokół ludzkich przywar, ułomności, niedoskonałości, przedstawionych dzięki fabułom komicznym budowanym z udziałem środków komicznych i satyrycznych (Wróblewska 2007: 71) – bardzo często z podobną problematyką i jej ujęciem mamy do czynienia w wypadku staropolskiej noweli literackiej.

Oba z zestawionych gatunków pozostają ponadto w wyraźnym powinowactwie z oralnym źródłem narracji, co widoczne jest na poziomie językowym. W przypadku ludowej bajki nowelistycznej zauważa się nawiązania do ludowego gawędziarstwa oraz do bajki, która „ma jednak tę istotną zaletę, że podkreśla czynność bajania, opowiadania, a więc oralność samego przekazu, co zresztą natura zachowanych do dziś tekstów ujawnia, chociażby w stosowaniu stylu narracji, charakteryzującego się m.in. addytywnością zamiast upodrzednienia oraz nagromadzeniem zamiast analizy, widocznym głównie w opisach miejsc czy postaci” (Wróblewska 2007: 49). Podobnie jest w staropolskiej noweli literackiej, w której napotyka się często niewyszukane pod względem stylistycznym paralelizmy składniowe, nieudolne powtórzenia lub wręcz wykołejenia syntaktyczne (Rejter 2008).

Być może dalsze, pogłębione, badania, pozwolą wskazać więcej powiązań między nowelą a gatunkami twórczości ludowej, genetycznie ustnej, oraz zweryfikować obserwacje poczynione na tekstach folklorystycznych, sformułowane przez Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską, akcentujące, iż „nadawca w trakcie tworzenia tekstu ustnego (a zapewne też odbiorca w czasie jego słuchowo-pamięciowego odbioru) ukierunkowany jest na pewien wzorzec, który jako rodzaj globalnego schematu posiada w swoim umyśle. Wzorzec tekstu jest pewną normą dla komunikujących się stron, jest wska-

zówką orientującą przy konstruowaniu wypowiedzi i jej odbiorze. Obejmuje teksty o podobnym układzie logicznym, sposobie powiązań tematycznych, podobnej kompozycji, intencji i idei. W określonych wypowiedziach wzorzec konkretyzowany jest jako: kompleks, kolekcja, opozycja, lustro, koncept liczbowy, następstwo zdarzeń, ekwiwalencja lub pętla semantyczna" (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 389). Na obecnym etapie badań nad nowelą i gatunkami jej pokrewnymi można zaryzykować stwierdzenie, że należałoby się spodziewać potwierdzenia przynajmniej niektórych z powyższych spostrzeżeń odnoszących się do ustnych tekstów folklorystycznych.

4. Powinowactwa noweli staropolskiej z innymi literackimi formami genologicznymi współtworzącymi ciąg gatunkowy

Problem ciągu gatunkowego jest kluczowy, gdy poddaje się obserwacji daną formę genologiczną, a dodatkowo zwiększa się jego znaczenie, gdy owe obserwacje dotyczą zagadnień ewolucji gatunku. Jak wiadomo status genologiczny noweli był w czasach staropolskich niejednoznaczny, gatunek ten charakteryzował się pogranicznością i synkretycznością, wykazywał także znaczące pokrewieństwa z innymi formami genologicznymi. Na grunt polski nowela trafia w zauważalnym stopniu w XVI w. jako zaadaptowana, głównie łacińskojęzyczna, wersja wzorców obcych, najczęściej włoskich (Michałowska 1998a: 585). Za pierwszą polską nowelę uważa się anonimowy utwór *Historia znamienita wszystkim cnym paniom na przykład (...) wydana o Gryzelli salurskiej...* z ok. 1550 roku (Michałowska 1998a: 585). Ale to dopiero stulecie XVII przyniesie rozkwit gatunku, wówczas pojawi się wiele tekstów, na ogół autorów mniej znanych, częściowo anonimowych. Właśnie barok uznaje się za okres znaczący i reprezentatywny w ewolucji noweli (Kruszewska 1961: 186). Należy zaznaczyć, że to, co rozumie się pod pojęciem noweli, nie miało wówczas takiej etykiety gatunkowej. Narracje nazywane nowelami, pojawiające się w literaturze staropolskiej pod nazwą historii lub baśni, miały wyraźnie retoryczny rodowód, wskazuje się na ich związki z opowiadaniem o zdarzeniach jako częścią mowy retorycznej (Michałowska 1998a).

Badacze wskazują na liczne powinowactwa genologiczne noweli. Oprócz wspomnianych wyżej, a odnotowanych przez Czesława Hernasa gatunków pokrewnych, czyli romansu, facecji i anegdoty, można wskazać jeszcze m.in. omówioną wyżej ludową bajkę nowelistyczną czy exemplum. Związki staropolskiej noweli literackiej z ludową bajką nowelistyczną i exemplum są związkami bardziej genetycznymi, diachronicznymi, podczas gdy powiązania z romanssem, facecją czy anegdotą mają w większym stopniu charakter

synchroniczny, jako że formy te współegzystowały z nowelą i były jej bliskie w okresie staropolskim⁷. Nowela w ujęciu genetycznym była, jak ustaliła Teresa Kruszevska-Michałowska, nową opowieścią funkcjonującą w obiegu ustnym, mającą różne źródła, wśród których poczesne miejsce zajmuje właśnie exemplum jako częsty budulec dawnej noweli (Kruszevska-Michałowska 1965: 49–52). Dlatego też trudno wyodrębnić jeden model gatunkowy staropolskiej noweli (Michałowska 1970, 1998 (a)), złożoność i pograniczność gatunku bowiem wynika z jego skomplikowanego rodowodu, charakteru i funkcji komunikacyjnych.

Ciekawe związki łączą nowelę z romansem. „Romans, prozaiczno-fabularny gatunek antyczny, spopularyzowany zwłaszcza w okresie późnego średniowiecza, rozpoczął swoją żywotność w Polsce już w początkach XVI w. Tutaj też szczególnie utożsamiał się – praktycznie rzecz biorąc – z nowelą, gatunkiem ukształtowanym we Włoszech w XIV–XVI w. (...) Różnica między nimi, związana przede wszystkim z niewielkimi rozmiarami noweli i prostotą jej fabuły, zacierała się poprzez nadawanie obu tworom wspólnego określenia »historia« (choć ściślej rzecz biorąc, rozwijała się u nas raczej nowela niż romans)” (Okoń 2006: XVII). Epickie romanse wierszowane – w odróżnieniu od popularnych nowel prozatorskich – zyskiwały inny wymiar (stylistyczny, funkcjonalny, genologiczny) m.in. poprzez włączenie ich w obieg literatury oficjalnej. Przeprowadzone badania skupione na poziomie leksyki dowodzą, że między gatunkami istnieją zarówno podobieństwa, jak i różnice⁸. Wybrane gatunki pozostawały w literaturze staropolskiej w wyraźnym stosunku pokrewieństwa, o czym świadczy m.in. ich podobna (w szerokim sensie) retoryczna i estetyczna proveniencja. To powoduje, że można wskazać na miejsca wspólne w obszarze leksykalnym właśnie – przede wszystkim widać to w przykładach wywodzących się z polszczyzny potocznej, obecnych zarówno w noweli, jak i romansie (Rejter, w druku c). Jednocześnie zwraca uwagę związek z konwencją literacką epoki, znajdujący poświadczenie w tożsamyach polach semantycznych leksyki i waloryzacji detalu, widocznych np. w opisie miejsca zawartym w tekstach reprezentujących oba gatunki. Są jednak i różnice. Nowela jako gatunek przede wszystkim narracyjny, skupiony bardziej na relacji z wydarzeń może zawierać czasami zredukowane opisy, niezgodne w warstwie organizacji tekstu i stylu (w tym na poziomie

⁷ Skomplikowane relacje z innymi gatunkami łączyły również nowelę w okresie pozytywizmu, czyli w okresie, gdy gatunek ten miał już ugruntowaną pozycję w kręgu literatury wysokoartystycznej. Por. Marcjan 2002: 615, Markiewicz 1999: 128.

⁸ Takie analizy przeprowadziłem na podstawie porównania *Nadobnej Paskwaliny* Samuela Twardowskiego z anonimowym prozatorskim pierwowzorem tego utworu (Rejter, w druku c).

leksykalnym) z konwencjami literackimi epoki – tak jest w wypadku *descriptio personae*. Analogiczne fragmenty epickiego romansu wierszowanego poświadczają natomiast wyraźne związki gatunku z poetyką baroku, także w wymiarze kunsztownym piśmiennictwa tego okresu (Rejter, w druku c)⁹. Różny stopień pokrewieństwa gatunkowego, jak też rozmaite poziomy powinowactwa składają się na specyfikę genologiczną komunikacji (nie tylko literackiej) staropolszczyzny. Problem heterogeniczności form literackich staropolszczyzny oraz pograniczności fenomenów ówczesnego piśmiennictwa wysokoartystycznego i popularnego dotyczył nie tylko gatunków narracyjnych, ale także poezji (Kotarska 1980: 22).

Należy także wspomnieć o podobieństwach językowych różnych, współtworzących ciąg gatunkowy, genologicznych form staropolskich. Staraliśmy się już udowodnić, iż literacka nowela staropolska podobna jest w warstwie językowej do ludowej bajki nowelistycznej – obie czerpią z rezerwuaru potoczności, czyli genetycznie rzecz ujmując – oralności. Podobnie jest z niektórymi innymi gatunkami pokrewnymi. Np. w dawnych facecjach bardzo często można spotkać ślady potoczności (oralności), co wiązało się z podstawową dla tej formy genologicznej funkcją komiczną. Potwierdzają to liczne kalambury jako tworzywo stylistyczne facecji, jak też trawestacje genologicznego współtworzące świat na opak staropolskiej facecjonistki i innych form konstelacji gatunkowej, podobnych pod względem funkcjonalnym (Rejter 2001).

Poza pokrewieństwem tematycznym, funkcjonalnym, kompozycyjnym, intencyjnym czy stylistycznym, występującym w różnym stopniu i nasileniu w zależności od zestawionych gatunków, należy wskazać na jeszcze jedno pewne podobieństwo między nowelą a niektórymi elementami jej ciągu gatunkowego. Mianowicie, zarówno nowela, jak i facecja, anegdota czy exemplum¹⁰ były formami genologicznymi często pełniącymi funkcję służebną. Służebność owa, widoczna już w piśmiennictwie starożytnego Rzymu, polegała na tym, że gatunki te w okresie staropolskim były często włączane w strukturę form większych, bardziej rozbudowanych, charakteryzujących się odmiennym statusem stylistycznym i retorycznym. Mogły się pojawić np. w kazaniu, literaturze hagiograficznej, piśmiennictwie parenetycznym czy romansie. Jak widać, obszar ciągu gatunkowego noweli, czy raczej jej konstelacji gatunkowej jest bogaty, a relacje w nim występujące – wielokierunkowe i skomplikowane.

⁹ Ważne obserwacje dotyczące typów i funkcji narracji w romansach barokowych zawierają monografie Iwony Maciejewskiej (2001) i Pawła Bohuszewicza (2009).

¹⁰ Szerzej na ten temat por. Szostek 1997.

5. Narracyjny kształt noweli

Narracyjny charakter noweli jest przez nas pojmowany klasycznie, czyli jako wzajemna relacja poszczególnych struktur narracji w płaszczyźnie tekstu. Można z całą odpowiedzialnością stwierdzić, że w wypadku noweli staropolskiej mamy do czynienia z wyraźną waloryzacją opowiadania (relacji) jako dominującej formy podawczej.

Opowiadanie w różnych gatunkach mowy służy m.in. aktowi kategoryzacji świata, jest jego niezbywalnym składnikiem, a kategoryzacja owa jest odbiciem naturalnej percepcji rzeczywistości pozajęzykowej (Witosz 2001: 31). Narracja noweli staropolskiej zdecydowanie na pierwszy plan wysuwa opowiadanie, które stanowi główny budulec wypowiedzi, wyznaczając szkielet makrostruktury tekstu i odbijając tym samym szkielet kognitywny, co w praktyce oznacza odzwierciedlenie przebiegu wydarzeń w rzeczywistości (Witosz 2001: 30). Przyjmując typologiczne (a nie taksonomiczne) rozumienie gatunku, które pozwala mniej restrykcyjnie, a bardziej elastycznie traktować poszczególne formy genologiczne, można wskazać pewne wyznaczniki narracyjne noweli wieków dawnych. Dotyczy to także struktur narracyjnych rozumianych jako fenomeny o charakterze genologicznym (Witosz 1997, 2001). W przypadku noweli staropolskiej należy jednak mówić o prototypowym kształcie narracji, którą wyznacza poziom opowiadania będącego relacją z wydarzeń, o dużym stopniu dynamizmu, ograniczonej w poziomie deskrypcji do – jak się wydaje – niezbędnego minimum (Rejter 2008). Tak ukształtowana narracja pozwala widzieć w analizowanym gatunku formę bezpośrednio wywodzącą się z kultury oralnej. Potwierdzają to również inne obserwacje poczynione wyżej, takie jak np. genetyczna oralność gatunków pokrewnych: facecji, anegdoty czy ludowej bajki nowelistycznej.

Ważną kwestią wydaje się w tym miejscu kształt narracyjny noweli oparty na pewnym schematyzmie, repetycji struktur, segmentów kompozycyjnych, ale też wątków (Rejter 2008). Sprzyja temu również sfera pragmatyczna gatunku ogniskująca się wokół dwu podstawowych funkcji: ludycznej i dydaktycznej. Pozwala to widzieć relacje narracji nowelistycznej i potocznej pojmowanej – np. w ujęciu narratologii – jako prototyp narracji literackiej w ogóle (Stempel 2004).

Dzięki stosowanym w noweli zabiegom narracyjnym spełnione zostały wymagania zarówno koherencji globalnej, jak również epizodycznej i lokalnej¹¹ (por.: Tomlin, Forrest, Pu, Kim 2001: 49). Podobne wyznaczniki seman-

¹¹ „1. Koherencja globalna (...): uczestnicy orientują się, czego dotyczy cała narracja, procedura czy też rozmowa. 2. Koherencja epizodyczna (...): uczestnicy są nastawieni na wychwycenie

tyki dyskursu stanowią cechą zdecydowanej większości analizowanych tekstów nowel staropolskich (Rejter 2008). Pewne rozluźnienia na tym poziomie mogą wynikać z obszerniejszej formy danego utworu. Dążności do maksymalnego uproszczenia kompozycji noweli towarzyszą niestety pewne wykolejenia składniowe, wynikające np. ze znaczącego nagromadzenia relacjonowanych wydarzeń. Zauważone powyższe cechy pozwalają znów widzieć w noweli związek z gatunkami ustnymi.

Na szczególną uwagę zasługuje także spójność globalna, w wypadku analizowanego gatunku uzyskana dzięki odwołaniom do wspólnoty kulturowo-komunikacyjnej instancji nadawczo-odbiorczych, i to zarówno w planie dyskursu, jak i w planie konkretnej wypowiedzi. Wspólnota ta zostaje wyznaczona przez odwołania do potocznego (oralnego u swej genezy) kategoryzowania rzeczywistości, które stanowi ponadczasowe źródło konceptualizacji świata. Puenty sformułowane zgodnie z tą kategorią są aktualne niezależnie od statusu społecznego, intelektualnego odbiorców, czy wreszcie kontekstu historycznego (Rejter 2008).

6. Poziom tematyczny gatunku

Tematyka staropolskich nowel była wprawdzie zróżnicowana, niemniej można mówić o pewnych uogólnionych cechach na tym poziomie wzorca gatunkowego. Literaturoznawcy wyodrębniają pięć odmian typologicznych (strukturalnych) noweli staropolskiej: komiczną, tragiczną, heroiczną, sentymentalną i budującą (Michałowska 1998a: 586), które – jak widać – pozostają w ścisłym związku z tematem utworu. Różnice między poszczególnymi typami tkwią przede wszystkim w kreacji bohatera oraz funkcji utworu, która może zbliżać dane dzieło do piśmiennictwa ludycznego i/lub dydaktycznego. Wszystkie typologiczne odmianki noweli wchodzą w krąg literatury popularnej, która w odniesieniu do wieków dawnych może być rozumiana – przypomnijmy – jako nieoficjalna, czyli nieskodyfikowana w poetykach i retorykach, lub przynależna do stylu niskiego. Literatura popularna epok minionych to ponadto takie piśmiennictwo, które pełniło głównie funkcję ludyczną, ewentualnie dydaktyczną. Na poziomie stylu literatury popularnej natomiast widoczne są wyraźne związki z potoczną odmianą języka pojmowaną jako kategoria kulturowo-komunikacyjna¹².

jednostek niższego rzędu, które przyczyniają się do wypracowania globalnej koherencji, ale też mają swój własny, autonomiczny sens. 3. Koherencja lokalna (...): uczestnicy wytwarzają sens na podstawie pojedynczych zdań lub wypowiedzeń." (Tomlin, Forrest, Pu, Kim 2001: 49).

¹² Szerzej na ten temat por. Rejter 2008.

Obszar tematyczny noweli, także staropolskiej, obejmował sprawy codzienne dotyczące przeciętnych ludzi, autorzy waloryzowali zwyczajne wydarzenia, które relacjonował żywy autentyczny narrator. Janina Kulczycka-Saloni stwierdza: „Nowela jako gatunek literacki ma swoją długą i skomplikowaną historię: sięgającą swymi początkami czasów hellenistycznych a wykształcona ostatecznie w okresie renesansu i związana z żywym autentycznym narratorem, zabawiającym dowcipnym opowiadaniem zebrane towarzystwo, podlegała surowym prawidłom. Prawidła te, najogólniej biorąc, wymagały od niej, by czerpała swój materiał z codziennego, zwykłego życia, by unikając wielkich spraw i wielkich ludzi szukała swych bohaterów w miastach czy miasteczkach wśród przeciętnych ich mieszkańców. Ludzi tych miała pokazywać jako bohaterów jednego zdarzenia. Z tym, że znów nie miało to być jakieś nadzwyczajne zdarzenie, lecz przypadek, który może spotkać najzwyklejszego człowieka. Wybierając sobie taką fabułę i takich bohaterów autor noweli nie miał prawa wprowadzać żadnych postaci epizodycznych, tj. postaci nie związanych z tym głównym zdarzeniem, i musiał do minimum ograniczyć tzw. elementy statyczne utworu, tj. przede wszystkim wszelkiego rodzaju opisy.” (Kulczycka-Saloni 1969: 7–8). Taka konfiguracja elementów świata przedstawionego także zbliża nowelę do tradycji oralnej komunikacji międzyludzkiej¹³. Warto również wspomnieć o kluczowej roli puenty, charakterystycznej dla różnych gatunków oralnych (np. anegdoty, facecji, legendy, mitu itd.), różnie w nich manifestowanej, a jakże ważnej w przypadku noweli: „(...) zakończeniu przypisywano szczególną wagę. Musiało ono rzeczywiście wynikać z toku całego utworu – być jego skutkiem logicznym, zakończonym wnioskiem ogólnym, a więc morałem czy filozoficzną sentencją. Ale mogło także zaskakiwać, być niespodzianką w stosunku do przedstawianych zdarzeń, ukazywać wynik sprzeczny z tym, do czego czytelnika przyzwyczaiła normalna kolej rzeczy. Zakończenie noweli nazywało się pointą i było przedmiotem specjalnej troski pisarzy renesansowych.” (Kulczycka-Saloni 1969: 8).

*
* *

Przedstawiona propozycja opisu noweli jako gatunku związanego z szeroko rozumianym dyskursem oralnym pokazuje, że ta forma genologiczna jest niezwykle złożona u swych podstaw. Wskazane wyznaczniki, cechy, konteksty często przeplatają się, pozostają w ścisłym związku ze sobą, współ-

¹³ Por. uwagi na temat różnych gatunków folkloru poczynione w pracy S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2007).

tworząc wyraźny obszar dyskursywny badanej formy genologicznej. Należy podkreślić, iż ukontekstowanie badań stylistycznych umożliwi obserwację komunikacji w szerszej perspektywie. Dalsze badania z pewnością pozwolą poszerzyć refleksję nad ewolucją noweli, wskazać wiele interesujących wątków badawczych oraz sformułować wnioski dotyczące przeobrażeń zarówno tej formy genologicznej, jak i gatunków jej pokrewnych.

Zaproponowane refleksje, zwłaszcza w połączeniu z analizami materiałowymi, mogą przynieść ciekawe rezultaty, które potwierdzą konieczność prowadzenia badań holistycznych nad tekstem. Należy zgodzić się z Bożeną Witosz, która zauważa: „Postulatem często zgłaszanym przez tekstologów jest wypracowanie takiej metody analizy, która wydobywałaby globalny charakter wypowiedzi. Jak słusznie podkreśla van Dijk, holizm jest pojęciem teoretycznym, ważnym założeniem metodologicznym, jednakże holistyczna analiza nie jest możliwa. Badacz, który jest zmuszony wpisać w linearny porządek swej wypowiedzi dekomponowaną w akcie interpretacji strukturę badanego obiektu, może jedynie – i jest do tego zobowiązany – wskazywać zależności między wyodrębnionymi poziomami (zarówno przedmiotu badawczego, jak i własnego sposobu mówienia o nim). Mimo iż nie jest możliwe przewyciężenie linearności naukowego opisu, nie ulega wątpliwości, że wybrana holistyczna perspektywa ma charakter integralny [...]. Kategoria dyskursu uzmysławia wyraźniej niż inne pojęcia to rozdzielenie perspektywy – separowanie poszczególnych płaszczyzn zachowania językowego sankcjonuje charakter postępowania badawczego, natomiast sfera *πράξις* jest tym miejscem, w którym wszystkie aspekty są wzajemnie połączone” (Witosz 2009: 266). Należy sądzić, że perspektywa historyczna zastosowana w dociekaniach stylistycznych, tekstologicznych i genologicznych może wnioski badawcze dodatkowo pogłębić, zeryfikować, ustalić ich hierarchię. Historia języka i komunikacji bowiem umożliwia wzbogacenie refleksji o aspekt dynamiczny, skupiony na problemie przeobrażeń poszczególnych fenomenów w czasie – może zatem doprowadzić do pożądaných wniosków generalizujących z nieco innej – „procesualnej” – perspektywy. Język (i komunikacja w ogóle), ujmując go historycznie, jest – by posłużyć się metaforą filozoficzną – zbiorem śladów, jakie pozostawia. „Cała historia nie jest wszak niczym innym, niż odczytywaniem śladów. A czymże jest nauka, jak nie próbą odsłonięcia przyczyn fenomenów, które zostawiły ślady w postaci tych lub innych obserwowalnych wydarzeń? Wszystko jest śladem tego, co już minęło, wszędzie mamy do czynienia tylko ze śladami, obecność bowiem umyka” (Skarga 2002: 73).

Literatura

- Bohuszewicz P., 2009, *Gramatyka romansu. Polski romans barokowy w perspektywie narratologicznej*, Toruń.
- Cieślakowska T., 2006, *Nowela*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, Kraków, s. 464–468.
- Gajda S., 1983, *Styl jako humanistyczna struktura tekstu*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, seria 6, t. 2, Warszawa, s. 235–243.
- Gajda S., 1993, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny Język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 255–268.
- Gajda S., 2001, *Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Katowice, s. 15–22.
- Grzmil-Tylutki H., 2007, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków.
- Hernas Cz., 1998, *Barok*, Warszawa.
- Japola J., 1998, *Tekst czy głos? Waltera J. Onga antropologia literatury*, Lublin.
- Kotarska J., 1980, *Erotyk staropolski. Inspiracje i odmiany*, Wrocław.
- Kruszewska-Michałowska T., 1965, „Różne historyje”. *Studium z dziejów nowelistyki staropolskiej*, Wrocław.
- Kulczycka-Saloni J., 1969, *Nowelistyka Bolesława Prusa*, Warszawa.
- Maciejewska I., 2001, *Narracja w polskim romansie barokowym*, Olsztyn.
- Marcjan M., 2002, *Nowela*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław, s. 614–620.
- Markiewicz H., 1999, *Pozytywizm*, Warszawa.
- Michałowska T., 1970, *Między poezją a wymową. Konwencje i tradycje staropolskiej prozy nowelistycznej*, Wrocław.
- Michałowska T., 1998a, *Nowela*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. T. Michałowska, Wrocław, s. 584–589.
- Michałowska T., 1998b, *Stosowność*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. T. Michałowska, Wrocław, s. 887–896.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
- Obirek S., 2010, *Uskrzydłony umysł. Antropologia słowa Waltera Onga*, Warszawa.
- Okoń J., 2006, *Wstęp*, [w:] Twardowski S., *Nadobna Paskwalina*, oprac. J. Okoń, Wrocław, s. V–XCVI.
- Ong W. J., 1992, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, tłum. i wstęp J. Japola, Lublin.
- Ong W. J., 2009, *Nim zaistniała tekstowość: oralność a interpretacja*, [w:] idem, *Osoba – świadomość – komunikacja. Antologia*, wyb., wstęp, przekł. i oprac. J. Japola, Warszawa, s. 256–270.
- Prejs M., 2009, *Oralność i mnemonika. Późny barok w kulturze polskiej*, Warszawa.

- Rejter A., 2001, *Polska facecja prozatorska XVI–XVIII w. Styl – gatunek – komizm*, „Stylistyka”, t. X, *Styl a komizm*, s. 383–401.
- Rejter A., 2003, *Leksyka ekspresywna w staropolskiej facecjonistce*, [w:] *Język polski. Współczesność–historia*, t. 4, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin, s. 319–330.
- Rejter A., 2006a, *Dialog w staropolskiej literaturze popularnej – między potocznością a polifonią dyskursu*, [w:] *Czas i konwersacja. Przeszłość i terażniejszość*, red. M. Kita, J. Grzenia, Katowice, s. 131–145.
- Rejter A., 2006b, *Funkcje leksyki ekspresywnej w dawnej polszczyźnie (na materiale literatury sowizdrzalskiej)*, [w:] *Staropolszczyzna – piękna i interesująca*, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce, s. 229–239.
- Rejter A., 2006c, *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*, Katowice.
- Rejter A., 2007, *Z problematyki przeobrażeń gatunków literatury popularnej*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3, *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 224–231.
- Rejter A., 2008, *Semantyczne i stylistyczne uwikłania gatunku. Z rozważań nad staropolską nowelistiką*, [w:] *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Białystok, s. 44–60.
- Rejter A., 2010, *Barokowy romans wierszowany – problemy gatunku i dyskursu. (Na przykładzie „Wizerunku złocistej przyjaźni zdrady” Adama Korczyńskiego)*, „*Język Artystyczny*”, t. 14, red. B. Witosz, Katowice, s. 57–83.
- Rejter A., w druku, *Przeobrażenia gatunków literackich w kontekście komunikacji społecznej (na przykładzie noweli)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4, *Gatunek a komunikacja społeczna*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Rejter A., w druku (c), *Słownictwo w opisie gatunku mowy – staropolski romans a nowela (na przykładzie Nadobnej Paskwaliny Samuela Twardowskiego i jej anonimowego prozatorskiego pierwowzoru)*, [w:] *Język pisarzy II: problemy słownictwa*, Warszawa.
- Skarga B., 2002, *Ślad i obecność*, Warszawa.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław.
- Sławiński J., 1989, *Nowela*, [w:] Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, Wrocław, s. 316–317.
- Stabryła S., 1974, *Funkcja noweli w strukturze gatunków literatury rzymskiej*, Wrocław.
- Stabryła S., 1985, *Nowela rzymska*, [w:] *Nowele antyczne. Wybór*, przeł. i oprac. R. Turasiewicz, S. Stabryła, Wrocław, s. XLII–LXXV.
- Stempel W.-D., 2004, *Narracja potoczna jako prototyp*, przeł. A. Nermer, [w:] *Narratologia*, red. M. Głowiński, Gdańsk, s. 154–175.
- Szostek T., 1997, *Exemplum w polskim średniowieczu*, Warszawa.
- Tomlin R. S., Forrest L., Pu M. M., Kim M. H. 2001, *Semantyka dyskursu*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. Dijk van, przeł. G. Grochowski, Warszawa, s. 45–101.
- Turasiewicz R., 1985, *Nowela grecka*, [w:] *Nowele antyczne. Wybór*, przeł. i oprac. R. Turasiewicz, S. Stabryła, Wrocław, s. III–XLII.
- Warchala J., 2003, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice.

- Wilkoń A., 2002a, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Język i style literatury barokowej*, Kraków.
- Wilkoń A., 2002b, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków.
- Wilkoń A., 2004, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Średniowiecze*, Katowice.
- Witosz B., 1997, *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*, Katowice.
- Witosz B., 2001, *Między opowiadaniem a opisem. (O wykorzystaniu teorii współczesnej lingwistyki w typologii gatunków mowy)*, [w:] *Praktyki opowiadania*, red. B. Owczarek, Z. Mitosek, W. Grajewski, Kraków, s. 23–43.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wróblewska V., 2007, *Ludowa bajka nowelistyczna (źródła – wątki – konwencje)*, Toruń.

Oral sources of a short story. A study on historical stylistics

Summary

The paper is an attempt to look at a short story genre from the angle of its beginnings, taking into consideration the context of oral culture. There can be found several areas pointing to oral sources and contexts of a short story. They are: the ancient genesis of an old Polish short story, rhetorical determinants of the genre, the relationship between an old Polish short story and folklore genres, affinities with other literary genological forms creating a genre sequence, a narrative form of a short story, the subject level of the genre. Some of the above-mentioned domains can intersect, which could be treated as extra support for a basic thesis on oral beginnings of a short story.

The presented proposal to describe a short story as a literary genre connected with oral discourse proves that this form is extremely complex in its origin. The shown markers, features and contexts often interweave in a close relationship between one another, thus creating a clear discourse area of the studied genological form. It should be emphasized that the contextualization of the stylistic research enables the analysis of communication in a broader perspective. Furthermore, it should be concluded that the historical perspective, adopted in the stylistic, textological and genological studies, can additionally deepen and verify research conclusions, as well as establish their hierarchy. As history of language and communication enriches the reflection with a dynamic aspect focused on the problem of a transformation of particular phenomena in time – it can lead to the desired general conclusions from a somewhat different – „processual” – perspective.